

Akadémiai függőség és hamisítványok: Az impaktfaktor-fetisizmus egy kísérőjelenségéről

„Vigyázat, hamisítják!” Olvashatjuk különféle termékeknel a figyelmünk megragadására szánt felhívást, miközben nem feltétlenül tudatosul bennünk, hogy e két szó hordozta információ milyen gazdag értékviszonyokat feltételez és képes megalkotni. A hamisítás szinte minden esetben jelez egy olyan igényt az eredetire, mely normál körülmények közt kielégítetlen maradt, ám a hamisítás során alkotott szimulációval mégis kielégíthető, az így keletkezett hamisítvány értéke pedig a szimuláció hatékonyságának függvénye. A szimulációs lánc ugyanakkor nem meghatározott tagú, hanem elviekben mélységileg és síkból nézve is végtelen folytonos, vagyis egy hamisítványnak ugyanúgy lehet (nek) további hamisítványa(i), mint ahogyan egy eredetinek vett dolognak is lehet több első (és másod- és sokad-) rendű hamisítványa.

Wessely Anna ismertetője¹ és Dudás Anikó levele² nyomán több kérdés is megfogalmazódik bennem azokkal a helyzetekkel kapcsolatban, ahol az impaktfaktort (IF) a bölcsész- és a társadalomtudományok nemzetközi és most már egyre gyakrabban hazai színterein is az egyéni tudományos teljesítmény mérésére használják. Vajon itt milyen tudományos teljesítményt jelölhet valóságosan ez a mérőszám és milyet nem? Minek lehet ilyenkor a hamisítványa és miért? Végül: magát a mérőszámot

hogyan és miért hamisítják? Ebben a rövid jegyzetben tehát nem egyéni álláspontot szeretnék kifejteni arról, hogy az IF használható-e vagy nem az egyéni tudományos teljesítmény mérésére, s csak annyit jeleznék, hogy a 2012-es San Franciscó-i nyilatkozat (DORA – Declaration on Research Assessment) a kérdésre elég egyértelmű és nemlegesen választ ad, amit jó szívvel tudok támogatni. Most ugyanakkor adottnak veszem, hogy egyes helyzetekben az impaktfaktort pontosan erre, a személyes kutatói teljesítmény értékelésére használják, és a következőkben azt próbálom megmutatni, hogy a kutató milyen típusú teljesítményét lehet ilyenkor mérni ezzel az értékkel.

Köztudott, hogy az (egyszerű) IF folyóiratszintű mérőszám, amely definíció szerint a Thomson Reuters (TR) adatbázisaiban szereplő folyóiratok esetében mutatja a tárgyévét megelőző két éves időszakban az adott folyóiratban szereplő összes idézhető cikk és az ezekre az ugyanabban az adatbázisban szereplő folyóiratokban publikált tanulmányokból leadott összes hivatkozás hányadosát. Ha tehát egy adott szerző publikációs listájában szereplő konkrét cikk mellett IF-értéket tüntetnek fel, az sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint hogy a cikket olyan TR-indexált folyóiratban publikálták, amely közelmúltbeli cikkeit hasonlóképp indexált folyóiratok tanulmányaiban legalább egyszer idézték. Ez az információ, különösen a bölcsész- és társadalomtudományok esetében és még különösebben hazai környezetben korántsem banális. Úgy gondolom, hogy amennyiben a konkrét, számszerűsített IF-értékektől eltekintünk, és csak az ilyen publikációk meglétének tényét vesszük figyelembe, a következő, valós tudományos teljesítményre utaló információval már gazdagabbak lehetünk: az illető sikeresen elhelyezte kutatási eredményeit egy olyan kontextusban, ahol mind annak a kollektívának a befutó része, amivel a publikációs helyekért versenyzett, mind pedig azok a kapuőr funkcióban lévő ágensek (szerkesztők és bírálók), akik az e versenyen való indulást engedélyezik, illetve a befutó helyeket meghatározzák, összességében jelentősen különböznek attól a kollektívától és azoktól a kapuőröktől, akikkel a nem IF-os folyóiratokban való megjelenés hasonló szituációban találkozna.

E különbözőség mibenlétét az újmarxista alapú függőségi elméletek egy specializáltja, a Syed Farid Alatas nevéhez fűződő akadémiaifüggőség-elmélet (academic dependency theory) éppen a társadalomtudományok globális helyzetének magyarázatára használja: egy sajátos dewesternizáló-dekolonizáló narratívában itt a központ és a peremvidék közti függőségi kapcsolatok és az itt megtermelhető tudástípusok globális uralmaként jelennek meg, melyeknek a „peremvidéki” tudománypolitikai megfontolások, kutatási programok, intézmények, tudástermelő ágensek, egyéni karrierstratégiák stb. alávetettjei. Alatas ennek a függőségnek hat dimenzióját konceptualizálja,³ amit az alábbiakban veszek sorra, illetve fűzök hozzá rövid magyarázatokat.

A periférián művelt társadalomtudományok Alatas szerint függnek tehát

- a nyugati tudományos eszméktől, vagyis azoktól az alapvető elméletektől, metaelméletektől, axiómáktól és kutatási módszerektől, amelyek egy adott tudományág elemi alkotói, s melyek az adott tudományágon belüli elméletalkotás, vagy empirikus kutatás szokásos és ajánlatos módjait kijelölik;
- az ilyen eszmék közvetítő eszközeitől, tehát jellemzően a szakfolyóiratoktól és szakkönyvektől, illetve tudományág-specifikus esetekben a szakterület legjelentősebb nemzetközi konferenciáinak kiadványaitól, kisebb mértékben pedig mindenfajta tudományos közleménytől, melyek kiadóinak, tulajdonosainak és kapuórinek eloszlása mind kulturálisan, mind geográfiailag nézve összességében erősen nyugati és angolszászcentrikus. Ez a dimenzió szorosan kapcsolódik az eszmeifüggőséghez, ugyanis a kutatók körében a publikációs biztonágkeresés viszonylag hamar paradigmátikus igazodáshoz vezethet;
- a tudományos képzéshez és tudástermeléshez szükséges informá-

¹ Wessely Anna: Az impaktfaktor. *BUKSZ*, 25 (2013), tél, 377–380. old.

² Dudás Anikó: Hivatkozás-alapú megmérés. Mi a helyzet a bölcsész- és társadalomtudományokkal? *BUKSZ*, 26 (2014), tavasz, 3–4. old.

³ Syed Farid Alatas: Academic Dependency and the Global Division of Labour in the Social Sciences. *Current Sociology*, 51 (2003), 6. szám, 599–613. old., itt: 604–605. old.

ciógyűjtéshez használt technológiától, jellemzően a nagy nemzetközi elektromos indexáló szolgáltatásoktól (mint amilyen például az SCI, az SSCI vagy a Scopus) és az általuk összegyűjtött tartalmakhoz történő hozzáféréstől, amely tartalmak közmegegyezéses alapon a legközelebb állnak ahhoz, hogy kategorikusan a tudományos információk és eredmények aranyvalutájának legyenek nevezhetők;

– a kutatásfinanszírozástól, ahol egyfelől a gazdag nyugati országok a témakiírás-alapú kutatási rendszert egyszerű gazdasági fölényük okán uralják, és amelynek keretein belül a támogató intézmény vagy szervezet itéli meg, hogy egy adott kutatási tervre biztosít-e forrást; sőt, ma már a legtöbb esetben rögzített tematikájú kiírások vannak, ami meghatározza azokat a tematikus kereteket, amelyen belül egy potenciális támogató egyáltalán megfontolja támogatás odaítélését. Ami lényegében azt jelenti, hogy az akadémiai világot gazdaságilag fenntartó külvilág – itt is elsősorban a nyugati államok, civil szervezetek, tudományos lobbiszervezetek és más nyugati gyökerű piaci szereplők – igényt formálhat annak befolyásolására, hogy az általuk biztosított pénzből milyen témákat vagy problémákat kutassanak, valamint eredményeiket hogyan hitelesítsék és forgassák vissza a szocietális rendszerbe. Mindez a publikációs biztonságkereséssel és a nemzetközi létezésre ösztönző kutatási környezettel párosítva ahhoz a jól ismert jelenséghez vezet, hogy a kutatói érdeklődés mind személyes, mind pedig tudományterületi megfontolásokból a globális (ezért sokakat érdeklő, népszerű és a kiadónak potenciálisan több folyóirat-előfizetést, feliratkozást vagy egyéni cikkvásárlást eredményező) témákra irányul, sok esetben a helyi jelentőségű témák kutatásának kárára;

– a közvetlen nyugati befektetésektől; attól, hogy nyugati intézmények hol, milyen méretű és hány oktatói/kutatói munkahelyet teremtő kihegyezett képzést, külföldön elismert fokozatszerzési lehetőséget, leányvállalatot, pályázatközvetítőt, forráselosztót, együttműködés-szervező stb. szervezetet hoznak létre közvetlenül a peremvidékhez tartozó országokban;

– attól, hogy a peremvidéken szocializálódott kutatók milyen képességeire és milyen mértékben van szüksége a nyugati felsőoktatási vagy kutatóintézményeknek, konzorciumoknak. Ezzel lényegében az agyelszívás egy olyan akadémiai változatát valósítják meg, amely nem jár a peremvidékiek fizikai kivándorlásával a központi országokba, hanem mindössze az igényelt képességeiket és képzettségeiket bocsátják a központi érdekek rendelkezésére, ami pedig nyugatról nézve egyes kutatási részfeladatok kiszervezéseként ragadható meg.

Egy efféle keretkezéssel az IF-fetiszizmus a peremvidék lokális, illetve regionális kontextusában semmi mást nem jelent, mint hogy a „fetiszista”, legyen akár személy, akár intézmény, kiemelten értékeli a központi-nyugati tudományos erőkkel való párbeszédképesség e kvantifikált értékben megmutatkozó bizonyítékát.

Szokásos, normatív igénnyel felépülő ellenvetésként természetesen rámutathatunk arra, hogy egy ilyen „kiemelt értékelés”, netán „túlértékelés” háttérbe szoríthatja a valós tartalmi/tudományos értéket, illetve a minősítési folyamatokat is elterelheti ennek figyelembevételétől, és összességében inkább árt, mint használ a tudományos munkának és közösségnek. Csakhogy a „valós tudományos érték”, bármi legyen is az, nyilvánvalóan relacionálisan, és nem abszolútisztikusan ragadható meg, a központ és a peremvidék viszonyában pedig a figyelembe veendő kapcsolatok legalább egyike már eleve ki van jelölve. Specifikusan a társadalomtudományokon belül például ettől a relációtól nem lehet eltekinteni a „globális” relevanciájú kutatásoknál, a helyi jelentőségűeknél pedig legalábbis elvárható, hogy eredményeikről elmondható legyen, hogy minek a specifikációi, vagy összehasonlíthatók legyenek más lokalitások hasonló kutatásaival. A minősítési folyamatok szerepe pedig éppen azoknak igazán fontos, akik a párbeszédképesség e bizonyítékaival felszerelve próbálnak maguk is átmozogni a peremvidékről a központba, esetleg perifériális kontextusban gyengébb, vagy egyenesen nem létező kapcsolati tőkéjüket próbálják

ellensúlyozni azzal, hogy ilyen bizonyítékok felmutatásával játszanak rá a döntnökök fetiszizmusára: mindkét példánál legalább az egyik fél esetében inkább instrumentalizmusról, mint fetiszizmusról beszélhetünk.

Az IF-os folyóiratokban való publikálás és maguknak az IF-értékeknek a fetiszizálása mindemellett a peremvidék számos országában alternatív, de szintén piaci logikák mentén működő igazodási stratégiákat hívott életre. Ezek egyike az IF szisztematikus hamisítása, vagyis olyan álnindexáló vállalkozások létrehozása, melyek az IF-hoz elnevezésében és számításában is hasonló mutatókat hoznak létre és osztanak ki folyóiratoknak. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: General Impact Factor, Universal Impact Factor, Global Impact Factor, Journal Impact Factor, Journal Influence Factor – az ilyeneket mind fiatal, legfeljebb néhány éve bejegyzett, főképp ázsiai érdekeltsgű vállalkozások osztják ki, meghatározott regisztrációs, számítási vagy egyéb címen szedett díj ellenében. Az ilyen vállalkozások közös jellemzője, hogy tudományos háttérük minimális vagy egyáltalán nincs, kifejezetten az anyagi haszon-szerzés érdekében jöttek létre, és mindegyik azt az egyre inkább elhanyagozó IF-mániát használja ki, ahol a folyóiratoknak elemi érdekük, hogy IF-t szerezzenek, a szerzőknek pedig, hogy IF-ral rendelkező folyóiratokban publikáljanak. Ez utóbbi érdekek ráadásul sokszor szintén anyagiak és nem tudományosak, hiszen egyre több, főként OA-folyóirat vet ki szerzői díjat a tudományos közleményekre, az intézetek pedig például Kínában, Dél-Koreában és Törökországban is pénzjutalmat ajánlanak azoknak a kutatóknak, akiknek sikerül magas IF-ú folyóiratokban publikálni. Az IF-hamisítás racionáléja az álnindexáló vállalkozások esetében az a pénz, amit a folyóiratok közvetlenül nekik fizetnek a termékeikért. A hamis IF megvételénél vagy nem létező IF-érték megtévesztő feltüntetésénél a (sok esetben szintén hamis, „ragadozó” v. „parazita”) folyóiratoknál a szerzői díjából befolyó megnövekedett jövedelemmel számolnak. Az ilyen hamis IF-ú folyóiratokban publikáló kutatók pedig arra számíthatnak,

hogyan az adminisztráció nem ellenőrzi, vagy nincs lehetősége ellenőrizni a fizetős TR-adatbázisokat, hanem elfogadják a nyilvános internetes kereséssel kapható vagy a kutató által közölt adatokat.

A másik alternatív igazodási stratégia a valós, a Thomson Reuters által számított és a *Journal Citation Reports*-ban szereplő IF-ral rendelkező folyóiratok eltérítése, vagyis egy webes duplikátum létrehozása, mely a létező folyóirat nyomtatott vagy online változatát szimulálja. Noha mindkét stratégia elsősorban a természet- és élettudományokat érinti (mivel ezek a területek jobban támogatottak, az IF-mánia itt jobban érvényesül, és rendszerszinten több pénz forog bennük, amiből az efféle csalással jobb eséllyel lehet kinyerni valamennyit), utóbbiban egy extra nyitási elem is tetten érhető a humán- és társadalomtudományok felé. Az eltérített folyóiratokat szimuláló hamisítványokat ugyanis az eredetienél szélesebb profillal működtetik, és minden tudományterületről elfogadnak cikkeket megjelentetésre (a megfelelő publikációs díj megfizetését követően). A *Wulfenia*, az egyik első ilyen eltérített folyóirat például egy osztrák botanikai szaklap, melynek 2011-es IF-értékével és egyéb tulajdonságainak lemásolásával indítottak egy olyan hamisított internetes folyóiratot, ami már „multidiszciplináris” jelleggel nemcsak a botanikai, hanem lényegében bármely tudományterületről származó cikkeket megjelentet. A *La Pensée* szimulációja – eredetijének profilja leginkább filozófiai-eszmetörténetinek mondható – ugyanúgy elfogad természettudományos publikációkat, mint bármit a humán- és társadalomtudományok területéről, míg az egyik legújabb eltérített IF-os folyóirat, az *Epistemologia* profilja valószínűleg azért maradhatott a „soft” tudományokon belül, mert az eredeti profil szerint is a bölcsészet- és művészettudományok teljes területéről fogadott el tanulmányokat, amennyiben azok episztemológiai kérdésekkel foglalkoztak.⁴ A hamisítványok tulajdonosai, létrehozói itt sem élelmes nyugati vállalkozók (bár pontosan nem azonosíthatók, a tulajdonosi struktúra ugyanis, nyilvánvalóan a büntetőjogi

következmények megelőzése érdekében nem transzparens), a benne publikáló szerzők ugyanakkor, nevük és intézményi hovatartozásuk szerint is főképp periferikus országokból származnak. Ehhez kapcsolódóan megkíséreltem egy rövid esettanulmányt készíteni: véletlenszerű kiválasztással egy 6 tagú mintát vizsgáltam meg a <http://scholarlyoa.com/other-pages/hijacked-journals> oldalon szereplő 22 eltérített folyóiratról, és arra lettem volna kíváncsi, hogy az utolsó publikált számukban szereplő tanulmányok szerzői fizikailag melyik országban található intézményekhez tartoznak. A *Wulfenia*, a *La Pensée*, az *Afimidad* és a *Scientia Guatanae* szimulációi ugyanakkor nem engedtek nyílt hozzáférést olyan tartalomhoz, amiből ez megállapítható lett volna: a cikkek teljes szövege fizetési fal mögött van az absztraktokon vagy máshol, a webes felületen pedig nem voltak a szerzők intézményi hovatartozására utaló szövegek. Az *Epistemologia* és az *Interciencia* szimulációinál ugyanakkor hozzáfértünk ezekhez az adatokhoz. A hamis *Epistemologia* legutóbbi (2014. vol. 11. issue 1) száma 13 cikket közöl, ebből 8-at összesen 18 iráni felsőoktatási intézményhez kapcsolódóként feltüntetett szerző jegyez, 1 cikket jegyez 2, törökországi intézményhez kapcsolódó szerző, s csak a fennmaradó 4 cikk szerzői tartoznak centrumországokhoz. A hamis *Interciencia* legutóbbi (2014. vol. 39 no. 9) száma 17 cikket közöl, ebből 11 összesen 27 iráni felsőoktatási intézményhez kötődő szerzőhöz tartozik, két cikket egyiptomi, egyet szaúd-arábiai szerzők jegyeznek, s végül 1-1 ausztrál, kanadai és osztrák szerzőségű cikket is találunk. Ezek az adatok nyilvánvalóan inkább csak egy sejtés megfogalmazását teszik lehetővé, amelyből kiindulva később érdemes lehet mind hossz-, mind keresztmetszetileg átfogóbban megvizsgálni, hogy az eltérített folyóiratok hamisítványaiban (továbbá a hamis IF-értékeket, valamint az IF-t szimuláló, félrevezető értékeket feltüntető folyóiratokban) milyen arányban „publikálnak” központi, félperemvidéki és peremvidéki régiók intézményeihez kapcsolódó szerzők. Az azonban már most látszik, hogy

egy ilyen vizsgálat során arra lehet számítani, hogy a hozzáférési problémák miatt a megfelelő mennyiségű és eloszlású adat összegyűjtése jelentős nehézségekbe ütközhet.

Összességében véleményem szerint az IF és az IF-ral rendelkező folyóiratok hamisításának problémája túlmutat a publikációs és az üzleti etikán: az, hogy ilyen termékeknek van piaca, és ilyen vállalkozások működhetnek, legalább részben annak a szituációnak köszönhető, hogy a nemzetközi szinten művelni kívánt tudományos kutatómunka gazdaságilag, technológiailag és episztemológiailag ki van szolgáltatva a nyugati-angolszász tudástermelő és termelésfinanszírozó struktúráknak. Ez a kiszolgáltatottság, túl azon, hogy a globális tudástermelés inherens episztemológiai igazságtalanságai egy részéért is felelőssé tehető, személyes, kutatói szinten egzisztenciális és pszichológiai problémákat, megrekedt karrierpályákat, megfelelési kényszert, fegyverként (vagy kenőcsként) használt mérőszámokat eredményezhet, kisebbségi komplexusokhoz vezethet, vagy a nagyság illúzióját keltheti; mind olyan helyzeteket, melyeknek minden korban és kontextusban megvoltak a maguk vámszedői.

TÓTH JÁNOS

*Budapesti Corvinus Egyetem,
Társadalmi Kommunikáció
Doktori Iskola*

4 ■ Az eltérített folyóiratokról, valamint az IF-t utánozó félrevezető mérőszámokról részletesebben l. Jeffrey Beall itthon is egyre ismertebb, már az MTMT-nél is használt blogját: <http://scholarlyoa.com>